

УДК

Пасечник С.Є., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Пасечник Світлана Євгенівна – аспірантка Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили, кафедра “Англійської філології”

До питання про розрізнення понять “менталітет” і “ментальність” у лінгвістиці та суміжних дисциплінах

Стаття присвячена дослідженню понять “менталітет” і “ментальність” у сучасних лінгвістичних напрямках. Подається тлумачення цих понять іншими гуманітарними дисциплінами. Робиться спроба дати найбільш чіткі визначення понять “менталітет” і “ментальність” як лінгвістичних термінів шляхом аналізу вже існуючих визначень, що подані у працях сучасних лінгвістів.

The article is devoted to research the duality of the concept of “mentality” in the modern linguistic sciences. The determinations of these concepts made by others humanity sciences are given. The attempt to give the most appropriate definitions of these concepts is made by means of the analysis of the existing definitions made by modern linguists.

Лінгвістика сьогодні займається розробкою нових напрямків, де головна роль приділяється людині як єдиному носію мови. До таких напрямків належать: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, психолінгвістика, етнолінгвістика, соціолінгвістика, етнопсихолінгвістика, лінгвістична філософія тощо. Виокремлення цих напрямків зумовило формування власних методів дослідження та поняттєвого апарату. Одним із завдань, яке ставлять перед собою ці лінгвістичні напрямки – дослідити ментальність людини за допомогою мови, яка найповніше відображає її (людини) внутрішній світ. Завдяки мові людина пізнає світ, і саме мова є єдиним джерелом відображення людської ментальності. “Менталітет є поєднанням свідомості, інтелекту та розуму і присутній він у характері мислення народу й у способі його дій, у культурі, яка є душею народу, й у віруваннях людей.”¹

Як бачимо, слово “ментальність” або “менталітет” дуже часто вживаються в нашій повсякденній мові, але не як термін, а щоб зафіксувати певні аспекти психічної реальності, “ним позначають специфічний внутрішній досвід, що виникає внаслідок загальної

несвідомої орієнтації індивіда у власній культурі.”²

Формування сучасних лінгвістичних напрямків сприяло включенню цих слів до складу наукових термінів (це саме відбувається й у інших гуманітарних дисциплінах). “Поняття “ментальність”, яке стрімко увійшло в повсякденне та наукове мовлення, тяжіє до різних галузей гуманітарного знання.”³ “Воно стало здобутком суспільної свідомості, предметом філософських та соціокультурних роздумів. Між іншим, і це поняття, і сам термін є ще не визначені, такими, що змінюють свою предметну віднесеність у залежності від розуміння природи мислення, свідомості й – особливо – способів репрезентації структур мислення та свідомості.”⁴

Як зазначає О.В. Плебанек: “В нашу літературу слово “менталітет” увійшло з французької мови як калька “mentalité”, але швидко отримало двійника – слово “ментальність”...”. Однак, продовжує науковець, “розвиток мови має закони, і поява нової форми слова свідчить про появу нового змісту чи його відтінку. Так само як і проникнення в мову (будь-яку) слова іноземного походження (навіть якщо здається, що є

вітчизняний еквівалент) свідчить про те, що з'явилося явище, зміст якого вітчизняним еквівалентом повністю не перекривається.”⁵

Слова “ментальність” і “менталітет” достатньо розповсюджені у різних наукових парадигмах. Крім того, маємо велику кількість визначень цих понять, але небагато вчених зосереджують свою увагу на відокремленні “менталітету” від “ментальності”. Мета статті полягає у спробі дати найбільш чіткі визначення понять “менталітет” та “ментальність” як лінгвістичних термінів, завданням є аналіз визначень цих понять сучасними лінгвістами.

В.П. Візгін у словнику “Сучасна західна філософія”, описуючи появу поняття “ментальність, менталітет”, вказує на те, що: “цей термін зустрічається вже у Р. Емерсона (1856), однак свій продуктивний і багатоплановий розвиток поняття “ментальність, менталітет” отримало у франкомовній гуманітарній науці (школа “Анналів”). М. Пруст... вводить цей неологізм до свого словнику і намагається описати пов'язані з ним феномени.” Серед інших науковців, які займалися дослідженням цього поняття, були: Л. Леві-Брюль та Ж. Лефевр. “Класичними прикладами реконструкції “ментальності, менталітету” різних епох є праці нового покоління школи “Анналів” (Ж.Ле Гофф, Р.Мандру, Ж. Дюбі та інші) і деяких інших істориків культури, науки, мистецтва (І. Хейзінгі, Ж.-П. Вернана, П. Франкастеля, Е. Панофські та інші).”⁶

У вітчизняній лінгвістиці розкриттям головних рис ментальності народу займався О.А. Потєбня. Використовуючи іншу назву, – “народний дух” – науковець вказував на те, що в мові, яка є системою характерних для нього образів, еталонів, стереотипів, символів тощо, упредмечено світгляд народу і його світорозуміння, які усвідомлюються в контексті культурних традицій. Саме ця співвідносність і зумовлює те, що мова не тільки відображає ставлення до її фрагментів з позиції сучасної картини світу, але й відтворює із покоління культурно-національні настанови та традиції народу – носія мови.⁷

До сучасних вітчизняних лінгвістів, які досліджують поняття “ментальність” та “менталітет” належать: В.А. Маслова, Г.Ю. Богданович, С. Г. Воркачов, Н.Б. Дем'яненко, Е. Макаренко, Н. Макаренко, А.К. Міхальська, О.Г. Почепцов, С. Г. Тер-Мінасова, О.Т. Хроленко, О. Яровий, Я. Радевич-Винницький та інші. Серед представників інших наукових дисциплін своїми роботами вирізняються: Б. Ачарія, В. Васильєв, І. Г. Дубов, І.І. Іванова, Н. Ф. Каліна, Л. Карп'юк, Н.В. Небилиця, О.В. Плебанек, Л.М. Пушкарьов, Н.Л. Пушкарьова,

А.В. Фурман, С. В. Чорний, А. Д. Шоркін та багато інших.

Поняття “ментальність” у сучасній науковій літературі “характеризується як рівень індивідуальної та суспільної свідомості, що втілює константи життєвих настанов і моделей поведінки, емоцій, налаштувань та культурних традицій певних соціумів.”⁸

Переважна більшість вітчизняних дослідників використовують поняття “ментальність” і “менталітет”, не вважаючи за потрібне відрізнити їх за змістовими особливостями. Наприклад, О.Т. Хроленко в підручнику “**Основи лінгвокультурології**” в розділі про основні поняття лінгвокультурології “менталітет” і “ментальність” вживає, зображуючи один термін нового лінгвістичного напрямку. Зокрема, ототожнення цих понять можемо простежити в таких реченнях: “дослідник знаходиться в полоні власного **менталітету**, який непомітним чином переломлює його погляд на матеріал джерела, з якого “вчитується” чужа **ментальність**...”⁹ або “...об'єктивна складність вивчення **ментальності** провокує думку про **менталітет** як деяку абстракцію, фантом, поняття вигадане, а не відкрите.”¹⁰ Інший приклад знаходимо в праці І.І. Іванової, яка зазначає, що “спеціаліст з лінгвокультурології А.К. Міхальська розглядає терміни “менталітет”, “ментальність” і “душа народу” як синоніми й уважає, що їх значення – це спосіб мислення особи чи суспільної групи, притаманна їм духовність, склад розуму, світосприйняття.”¹¹

Подібне є й у книзі Я. Радевич-Винницького: “Ментальність” (“менталітет”) у нашій діні належить до найбільш інтенсивно й широко вживаних науково-публіцистичних термінів, що є причиною деякої розмитості його семантики. Здебільшого під “ментальністю” (“менталітетом”) розуміють глибинний рівень свідомості, від якого залежить специфіка світосприймання, світобачення, орієнтація і поведінка людини (спільноти) в реальності. Іншими словами, ментальність обумовлює, визначає особливості душі, серця і розуму, вона є серцевиною того, що називають характером народу і що значною мірою робить людей українцями, євреями, німцями, турками, японцями тощо.”¹²

Вживання цих понять через кому має місце в статтях наступних лінгвістів. Зокрема, О. Яровий, пише: “Сам термін “ментальність”, “менталітет” означає, власне, спосіб почування і мислення, лад і тип психічного життя народу або соціальної групи.”¹³ Теж саме спостерігаємо у статті Е. Макаренко та Н. Макаренко: “Взагалі поняття

“менталітет”, “мен-тальність”, вважає Фр. Граус, емігрант із Чехословаччини, важко визначити, як і поняття “культура” чи “ідеологія”, але це не означає, що його не можна розглядати взагалі.”¹⁴

На думку О.В. Плебанека, “некоректним і неграмотним є вживання однокореневих слів, які відрізняються якими-небудь частинами слова, без розрізнення змісту, та як синоніми. Тим паче, у словнику вказівка різних форм слова через кому, без розрізнення змісту, – в крайньому випадку, показник нерозуміння визначеного феномену, чи в м'якому варіанті, не розробка категоріального апарату – показник незавершеності теорії.”¹⁵

Для того, щоб уникнути низки непорозумінь і для більш точного пояснення специфічної свідомості, яка включає національний характер, деякі лінгвісти використовують лише одну вербальну оболонку: або “менталітет”, або “ментальність”. Наприклад, С. Г. Тер-Мінасова описує й пояснює особливості людської свідомості за допомогою слова “менталітет”: “До поняття **менталітет** входять склад розуму, світовідчуття, світосприйняття, психологія. Іншими словами, менталітет – це мисленева категорія і духовна налаштованість як окремої людини, так і суспільства в цілому.”¹⁶

Слово “ментальність” допомагає О.Г. Почепцову у своїй статті пояснити значення “мовної ментальності” як особливого способу репрезентації світу: “Співвідношення між деякою ділянкою світу та її мовною репрезентацією можна визначити як мовну ментальність.”¹⁷ Також у своєму дослідженні лише слово “ментальність” використовує Н.Б. Дем'яненко: “Національна ментальність творить стрижень, навколо якого формується національна картина світу кожного народу. ... Національна ментальність притаманна певній етнокультурній спільності. ... Ментальність дозволяє виявити характеристику особистості, її поведінку й характер. Ментальність має свою структуру, виражену у взаємозв'язках внутрішніх рис.”¹⁸

Як бачимо, подібне становище цих понять у лінгвістиці зумовлює необхідність у їх розрізненні. Окреме використання термінів “ментальність” і “менталітет”, з їх детальним поясненням представила В.А. Маслова у навчальному посібнику “Лінгвокультурологія”, де: “Ментальність – це світоспоглядання в категоріях і формах рідної мови, які поєднують в собі інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру в типових його виявах. Одиницею ментальності визнається концепт відповідної культури. ... Ментальність – той

невидимий мінімум духовного єднання людей, без якого неможлива організація будь-якого суспільства. Ментальність народу актуалізується в найбільш важливих культурних концептах мови.” Під іншим терміном, “менталітет”, розуміється “категорія, яка відображає внутрішню організацію та диференціацію ментальності, складу розуму, складу душі народу; менталітети – це психо-лінгво-інтелекти різномасштабних лінгвокультурних спільнот.”¹⁹

Інший науковець, С.Г. Воркачов, також розрізняє ці лінгвістичні терміни. “Ментальність” пояснює як “спосіб бачення світу, який співвідноситься з концептуальною областю, яка утворена сукупністю концептів як семантичних одиниць, що відображають культурну специфіку світосприйняття носіїв мови”, а “менталітет” – як “множину когнітивних, емотивних та поведінкових стереотипів нації, що співвідноситься з концептами, які відмічені етнічною специфікою”.²⁰ Крім того, “ментальність”, на думку дослідника, притаманна “носіям мови”, а “менталітет” – “національній мовній особистості.”²¹

Л.М. Пушкар'юв і Н.Л. Пушкар'юва стверджують, що “соціолінгвісти розглядають ці два терміни як такі, що не співпадають. На їх думку, поняття “ментальність” повинно розумітися як основна характеристика системи психологічної репрезентації досвіду у свідомості людей історично визначеної лінгвокультурної спільноти, що фіксує функціонально-динамічні аспекти цього досвіду, тоді як більш вживане слово “менталітет” означає змістові сторони такого досвіду.”²²

Отже, як бачимо, у сучасній лінгвістиці поняття “ментальність” є своєрідний спосіб сприйняття навколишньої дійсності за допомогою мови, а “менталітет” – спосіб представлення (вираження) притаманних національних особливостей шляхом фіксації у складі мови.

Доречно зауважити, що в інших наукових дисциплінах (філософії, психології, історії) зміст цих термінів має дещо інше лексичне наповнення. Так, наприклад, у філософії О.В. Плебанек відмічає, що: “необхідність у слові “менталітет” виникла узв'язку з тим, що було взагалі відкрито колективну свідомість та несвідоме. Необхідно було позначити особливості саме колективної свідомості, які визначаються колективним несвідомим, тоді як індивідуальні характеристики свідомості визначилися та визначаються словом “мислення”, до якого входить як несвідоме, так і раціональне.”²³ Тому науковець пропонує наступні визначення цих слів: “Ментальність –

здатність і схильність людини як члена суспільства мислити і діяти, відповідно до колективних уявлень, іноді всупереч раціональній мотивації та всупереч інстинкту самозбереження, що формується під впливом певних факторів, які домінують в конкретному суспільстві, відповідно до типу суспільної системи та її фазового стану. **Менталітет** – це особливості (спосіб) колективного мислення й діяльності конкретного історичного суспільства, яке зумовлене своїм етнічним походженням, культурною приналежністю, типом суспільного розвитку й іншими обставинами, що визначають менталітет.”²⁴

Н.В. Небиліця вказує на те, що “науковий аналіз менталітету повинний включати емоційний і ціннісний аспекти життя соціальних груп, а також їхню духовну специфіку”, а “під ментальністю слід розуміти частковий, аспектний прояв менталітету не стільки в умонастрої суб’єкта, скільки в його діяльності, зв’язаної чи впливаючої з менталітету. Тому в звичайному житті найчастіше доводиться мати справу з ментальністю, ніж з менталітетом, хоча для теоретичного аналізу важливіше останній.”²⁵

Розглядаючи терміни “менталітет” і “ментальність” з психологічного погляду, А.В. Фурман визначає їх наступним чином: “Ментальність – це соціально-психологічна самоорганізація представників певної культурної традиції, що характеризується єдністю їхніх установок, переживань, думок, почуттів і виявляється в тотожності світосприйняття і світобачення. Вона визначає той рівень суспільної свідомості, на якому думки не відділені від емоцій, почуття від вольових дій, учинки від загального поступу життєактивності...; це чуттєво-мисленевий інструментарій освоєння довкілля. В кожному суспільстві є специфічні умови для

структурування суспільної свідомості: традиції, культура, мова, спосіб життя і релігійність утворюють своєрідну матрицю, в межах якої й формується національна ментальність. ... Менталітет як сутнісна форма вияву ментальності – не стільки набутий результат людських відносин і поведінки, скільки очікування цього результату, який повинен статися на основі визначальних програм і доктрин розвитку різних сфер суспільного життя (ідеологія, політика, освіта тощо).”²⁶

В історичній науці Л.М. Пушкарьов, розрізняючи поняття “ментальність” та “менталітет”, вважає, що “останній має більш широке... – загальнолюдське значення (“менталітет середньовіччя”), а термін “ментальність” співвідноситься з поняттями “мислення” або “почуття”.”²⁷

Намагаючись встановити ідентичність чи розрізненість понять “менталітет” і “ментальність” у політичному світі, Н. Ф. Каліна, Є.В. Чорний та А.Д. Шоркін наголошують на тому, що “розведення понять “менталітет” і “ментальність” має значення тому, що нечіткість інтерпретації призводить до змішання й інших понять, через які повинна відкриватися сутність позначуваних”. Далі дослідники подають наступні визначення цих термінів: “Ментальність” – це груповий процес символіко-семіотичного моделювання, який протікає перманентно і не усвідомлюється індивідами, він структурує стильові когнітивно-емоціональні однакові картини світу соціо- і/або лінгвокультурної спільноти. ... “менталітет” – це результат сукупного впливу умов, механізмів і форм вираження об’єктивної реальності на встановлення універсальних для певної етнокультурної чи соціально-політичної спільноти способів світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння та поведінки (у взаємодії суб’єктно-об’єктних політичних

Література

1. Васильев В. Деякі роздуми з приводу терміну “менталітет” // Розбудова держави. – 1993. – №11 – С. 53.
2. Каліна Н.Ф., Черный Е.В., Шоркин А.Д. Лики ментальности и поле политики – К.: Агропромиздат Украины, 1999. – С. 10.
3. Там само, с. 8.
4. Богданович Г.Ю. О понятии “ментальность” и “ментализме” как принципе лингвокультурологических описаний // Культура народов Причерноморья. – <http://www.tnu.crimea.ua/tnu/magazine/culture/culture36/part2/zip/bogdanovitch.zip>.
5. Плебанек О.В. Ментальность как научная категория // Ментальность этнических культур: Материалы международной научной конференции. Санкт-Петербург, 9-10 июня 2005 г. / Балт. гос. техн. ун-т. СПб., 2005. – С. 7-8.
6. Современная западная философия: Словарь. – 2-е изд., переработанное и дополненное. – М.: ТОН – Остожье, 1998. – С. 251-252.
7. Кузнецова А.А. Портрет ментального лексикона языковой личности // Культура народов Причерноморья. – <http://www.tnu.crimea.ua/tnu/magazine/culture/culture37/part3/zip/kuznetsova.zip>.
8. Філософський енциклопедичний словник. К.: “Абрис”, 2002. – С. 369.
9. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко: Под ред. В. Д. Бондалетова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – С. 49.
10. Там само, с. 50.
11. Иванова И.И. Национальная ментальность и национальная философия // Кантовские чтения в КРСУ (22 апреля 2004 г.); Общечеловеческое и национальное в философии: II международная научно-практическая конференция КРСУ (27-28 мая 2004 г.). Материалы выступлений / Под общ.ред. И.И. Ивановой. – Бишкек, 2004. – С. 295.
12. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1997.

- С. 186.
13. Яровий О. Про українську ментальність і спокій Батьківщини // http://pravoslavnye.org.ua/index.php?r_type=article&action=partinfo&month=01-2005&day=01.
 14. Макаренко Е., Макаренко Н. Поняття “ментальність”: етимологія, генеза та сфера вживання в сучасній українській мові // <http://www.journ.univ.kiev.ua>.
 15. Див. пос. 5, с. 12.
 16. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово/Slovo, 2000. – С. 196.
 17. Почепцов С.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – №6. – С. 111.
 18. Дем’яненко Н.Б. Фразеологічні одиниці на позначення ментальної діяльності людини як відображення мовної картини світу (на матеріалі польської мови) // Культура народів Причорномор’я. – <http://www.tnu.crimea.ua/tnu/magazine/culture/culture32/part1/zip/demyanenko.zip>.
 19. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – С. 49.
 20. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С. 81.
 21. Там само, с. 83.
 22. Ментальности (менталитет) // Энциклопедия “Кругосвет”. – <http://www.krugosvet.ru/articles/105/10010513/1010513a1.htm>.
 23. Див. пос. 5, с. 9.
 24. Там само, с. 13.
 25. Небилиця Н.В. Менталітет як світоглядна та теоретична проблема http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/51/pdf/knp51_125-127.pdf
 26. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 41-43.
 27. Див. пос. 22.
 28. Див. пос. 2, с. 12-15.